

AMI AZ EMBER SZÁMÁRA MARAD...

Csepeli György: *Értékek ébresztése*

■ Az érték szót előszeretettel használják közéleti beszélgetésekben. Könnyedén dobálódnak olyan kifejezésekkel, hogy emberi, jobb–bal oldali, nemzeti, helyi értékek, de ha megkérdeznénk, hogy pontosan mit is értenek rajta, gondban lennének a meghatározással. Szeretném hinni, hogy az érték szó a tudomány, vagyis az axiológia (értékelmélet) vagy értékszociológia hatására terjedt el; hiszen ebben mindenképpen úttörő volt Hankiss Elemér *Érték és társadalom. Tanulmányok az értékszociológia köréből* című, 1977-ben megjelent munkája. Hankiss minden bizonnyal hatott a korabeli értelmiségi közbeszédre. Am valószínűbbnek tűnik, hogy az érték szót konnotatív (érzelmi többletet hordozó) tartalma miatt hangoztatjuk annyira. No meg egyszerűsítő volta miatt: ami érték, az vitán felül érték, definiálni sem kell. A régi magyar szavaknak az anyanyelvi beszélő számára eredendően van hozzáadott értékük. Az érték az ómagyar korból már dokumentálható „ér” (ér valamit) igéből származik. Már 1527-ben felbukkan maga az „érték” szó is; és akkortól folyamatosan bővül a szócsaládjá: értékes, értéktelen, értékesít, értékel, értékpapír. Ha tehát azt hallja az anyanyelvi beszélő, hogy „érték”, akkor valami értékes (becses, jelentőségteljes, kiváló, díszes) dologra gondol, először talán érték tárgyra, kincsrre, vagyonna, de másodjára talán szellemi értékekre is, úgymint érdem, kiválóság, kitűnőség, tudás, erényesség. Az értékelmélet nemzetközi megnevezése, az axiológia kapcsán valószínűleg semmi ilyesmi nem jutna az ember eszébe.

Csepeli György az értékeket az evolúció, a megismerés, a társadalmi tudatformák (vallás, kultúra, tudomány,

művészet), a viselkedés- és létformák (szabadság, boldogság, altruizmus, azaz önzetlenség), az együttműködési alapelvek (igazságosság), az egyetemes esztétika (szépség), az interkulturális és helyi értékrendek, cselekvésirányító programok (algoritmuskok, európai, magyar értékrendek) alapján járja körül. Értékszavazavar van, sőt egyes esetekben értékpusztulás, ezért kell az értékeket számba venni, „értékelni”, tudatosítani és ébreszteni; mert ember (kultúra) és érték elválaszthatatlan, az ember és az egész emberiség előtt álló megoldhatatlannak tűnő kihívások csak tudatos, értékeltelt magatartással oldhatók meg. „Az értékek a tudatos, kritikusan gondolkozó, autonóm ember eszközei, melyek révén ellenállhat a külső és belső kényszerekkel szemben. Megmaradásunk azon múlik, hogy a bennünk és kívülünk lévő komplexitás egységében rádöbbenjünk a létezés egységére, és megtaláljuk a Földön élő hétmilliárdnyi ember számára méltó, igazságos és fenntartható élet politikai, gazdasági, kulturális és nem utolsósorban lélektani kereteit.” (31.)

Ha már ennyire értékeltelt jelenlétegről van szó, valószínűleg nemcsak a tudomány, hanem a szélesebb közönség számára is érdemes kicsit alaposabban elmerülni az értékek világában. Ezt teszi Csepeli György figyelemfelhívó és társadalomfélto könyve, az *Értékek ébresztése* (2023). A címből következően értékeink, értékrendszereink szunynyadnak, ezért szükséges az ébresztés. De előtte nem árt egy kicsit elmélyülni az értékelméletben.

Az értékek Csepeli György megfogalmazásában a tudás alapvető meghatározói, eszközei, melyek „az élet legel-

ső megnyilvánulásaitól fogva a sikeres alkalmazkodás érdekében tagolják a környezeti ingereket, előnyben részesítve a túlélést megkönnyítő, kívánatos ingereket és elutasítva a káros, nemkívánatos környezeti hatásokat” (32). Ezek szerint az alapvető értékek biológiailag meghatározottak, velünk születettek; de nyilvánvaló, hogy ha akarjuk, akkor a társadalom további értékekkel ruház fel bennünket, s ezek az értékek „megteremtik az ember számára a szükségszerűségből a lehetőségbe való átmenetet” (41). Az érték a nem létező, de lehetséges valóságra vonatkozik. Az értékek szükségesegek az élet fenntartásához és továbbadásához; az értékek szervezik a jelentéseket (gondoljunk csak a pozitív–negatív pólusokra, de az átmenetekre is); az értékek normatív eligazítást nyújtanak a helyes–helytelen kérdésében (amit ma egyes ideológiák, társadalmi-politikai mozgalmak előszeretettel relativizálnak). Összefoglalva: az értékek egyfajta alapvető, mélyen bennünk lévő norma- vagy szabályrendszerként jelentenek, amelyek kiszámíthatóságot visznek az alapvetően kiszámíthatatlan világba. Ha pedig kiszámíthatóságot visznek, akkor biztonságot, célt, reményt adnak. Ha ez hiányzik, akkor magára marad a filozófusok szerint gyakran hangoztatott „világba vetett ember”.

A 20. századi természet- és társadalomtudományban a szubjektivitást kizáró értékmentesség vált vezérelvvé. A nyelvtudományban a korábban mindvégig egyszerre leíró és előíró (deskriptív és preskriptív) nyelvészetből az értékmentességre hivatkozva kikeresztették az előírót, és ezzel szinte minden olyan tevékenységet, ami a konkrét nyelvhasználatra, normára, helyességre, sőt oktatásra-nevelésre, értékelméleti kategóriával a nyelvi értékre vonatkozik. A „nagy nyelvinormavita” végül is azzal zárult, hogy minden maradt a régiiben, továbbra is van „értéksemleges” és „értékközpontú” megközelítés, valamint ezek vegyüléke. Csepeli György az értékek paradox ontológiai státuszaként utal a jelenségre, s kiemeli, hogy elveszőben van az

„egészre vonatkozó” tudás; egyre többet tudunk a részekről, s egyre kevesebbet az egészről. Az egészre vonatkozó tudás vákuumát pedig feltöltik a félígazságok, hazugságok, „információs járványok”. Számomra ismerős ez a helyzet. Az 1990-es években azzal védtem az egyes nyelvészek által partvonalon kívülre szorított nyelvművelést, hogy ha a tudomány nem foglalkozik nyelvműveléssel, akkor majd jönnek az áltudósok, a minden megnyilatkozásban hibát kereső naiv puristák és a babonákat terjesztő nyelvi varázslók. Tánccs Vilmos kolozsvári professzor mondja egy helyen: ma nem divatos, hogy a tudomány szóljon az egész emberről, sőt szinte tilos az emberről mint metafizikai lényről beszélni. Az antropológia azonban az embert metafizikai lénynek látja.¹ Csepeli György az ókorig nyúl vissza, a teljesség kapcsán Parmenidész „minden egy” tételét említi; érdekes, hogy a keleti filozófiák, a metafizika hatására Hamvas Béla ugyanezt hangsúlyozza: „hen kai pan, egy és minden, vagyis hogy minden egy... Mert hen panta einai: minden Egy.”² A „minden egy” mint abszolút érték hiánya a tudomány elüzletiesedését, voltaképpen eredeti céljainak fölhagyását jelenti: „Az iparszerűvé váló tudományból eltűnt tudós helyére a kutatási vállalkozó lépett, aki magát értékmentesnek tartva megrendelésekre kutat, külső elvárásoknak megfelelni akarván ír új könyveket és cikkeket, melyeknek érvénye csak addig tart, míg frissebb eredményeket tartalmazó új könyvek, cikkek nem jelennek meg. A világot feldaraboló szaktudományok egymásra nem reflektáló kutatási eredményeinek dzsungeléből kivezető utat a létbe ágyazott igazság értékének elkötelezett tudós találhatja meg.” (48.) Itt van tehát az érték, amit keresni és közvetíteni kell, s amire a tudomány mai felépítettségéből, rendszerszerűségéből fakadóan ritka a törekvés. Hamvas a tudománnyal szemben is szkeptikus: „Sem vallás, sem filozófia, sem tudomány arra, hogy az ember abszolút tudást érjen el, és életét megalapozza, nem alkal-

mas. Mindhárom az élet terhein való könnyítés, vagyis elrejtőzés az igazság elől. Életté leszűkített lét... A vallásban és a filozófiában a nosztalgia még él, a tudományban nem. Amit a tudomány mond, bármi legyen is, nem kötelez semmire...”³

De az értékhiányosság nemcsak a tudományokra, hanem korunkra, egész „digitalizált és datafikált” világunkra áll, amiben eluralkodik a „planetáris idiotizmus” (Heidegger), a kollektív és egyéni önzés, mohóság, kapzsiság, bujaság, a mindenáron növekedés, és az emberek önkéntes rabszolgává, „akárkivé” válnak; „a többséget a társadalom jóra és rosszra egyaránt csábítható konvencionális, kívülről irányított konform tagjai (»akárkik») képezik” (186). Visszaszorulóban vannak az emberi létet alapvetően szabályozó együttműködési szabályok (értékek): a jóindulat, a jóhiszeműség, a bizalom, a szeretet, a kölcsönös haszon keresése, az együttérzés, a segítségnyújtás és a jóra való nyílt törekvés (számos ezek közül megtalálható a keresztény egyház erényei között).

Az értékválság tünetei különösen jól tanulmányozhatók az európai és magyar környezetben. Európa értékválságának tünetei: a világháborúk máig ható hatásai, a velük kapcsolatos büntudat, az európai és a nemzeti identitások ütközése, ezáltal az együttműködés, a szolidaritás nehézsége. Föltűnő a közös európai szimbólumok hiánya. Az európai emberek alig tekintenek magukra európaiként, a nagyszámú bevándorló pedig még annyira sem. Az „európai” valóságot jól tükrözi Kissinger állítólagos kérdése: „Ha Európával akarok beszélni, akkor kit kell felhívnom?” Európa alapjai a görög-római világ, a zsidó-keresztény erkölcs, az ebből fakadó nyugtalan-ság, a keresés, az újítás, a soha meg nem állás, a szabadság (én teszem hozzá: a törekvés, a szorgalom, a takarékoskodás) és mindennek következménye: az individualizmus. Európa óriási, büszkeségre okot adó teljesítményei mellett azonban ott van – Spengler által hangoztatva – az Európa hanyatlásához vezető „fausti” ember, aki az ördöggel kö-

tött szövetséget. Más megközelítésekben (pl. Douglas Murray *Európa furcsa halála* című kötetében) az európai „fáradtság” okát az elvallástalanodásban, büntudatban, multikulturalizmusban és bevándorlásban, valamint a politikai és önhazugságban látják.

Magyar környezetben elsősorban a hungaropesszimizmus említendő: hamis realizmus, kollektív áldozati identitás, történelmi kudarcok, „balsors”, „önpusztító nemzeti habitus”, „megkéséttőség”, szuverenitáshiány, gyász kultúra, nemzethalál, „sarcmentális” (hitelhiány, negatív önbemutatáson alapuló önvédő stratégia), bizalmatlanság, gyanakvás, irigység. A magyar negativizmus kapcsán Csepeli György számos nyelvi mozzanatot is felsorol: a magyar nyelv sziget volta és sajátos „szelleme”, „szenvédő paradigma”: panaszkodás, szemrehányás, tagadás.

Csepeli György könyve alapvetően a válságra, a problémákra van hangolva. De három területen még igyekszik konkrét tanácsot, mondhatni, vigaszt nyújtani. Ezek a következők: a konkrét közös európai értékek megteremtésének szükségessége, a boldogság kérdése, valamint az alapvető emberi értékek helyreállítása.

Konkrét megoldásokat javasol a közös európai értékekre és cselekvésekre (Európa kulturális fővárosa, európai naptár, Európa-nap, mobilitás). Ehhez tennem hozzá, hogy az alapvető görög-római, zsidó-keresztény hagyomány közvetítésében hangsúlyozni kellene a vallások, a művészetek és a tudomány együttes közvetítő hatását, amely a nagy korstílusokban (romantika, gótika, reneszánsz, barokk, klasszicizmus) egész Európát jellemezte, vagyis nagy közös hagyományt jelentett az építészetben, képzőművészetben, irodalomban, zenében; ráadásul ezek áthatottak az egész társadalmat, mert „leszállt” a nép körébe is: népi reneszánsz, népi barokk; s például olyan közös szimbólum is van, mint a déli harangszó. Nincs közös nyelv, de van közös gondolatvilág, közös kulturális kötelék. És ez került veszélybe az utóbbi évszáz-

dokban a visszaszoruló kollektív érzésekkel, a közösségek szétesésével és az új összetartó kapcsok hiányával.

A negativizmus, pesszimizmus ellenében érdemes tisztázni a boldogság jellegét. Fel kell ismerni, hogy amíg a boldogságnak csak egy arca van, addig a boldogtalanságot okozó bajok sokfélék. Ahogy Tolsztoj *Anna Karenin*ja indul: „A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.” A visszaemlékezésben a boldogságban eltöltött idő meghosszabbodik, a boldogtalan idő megrövidül, vagy teljesen elfelejtődik. De itt szívesen utalok Hamvas Bélára és Weöres Sándorra, akik tudták, hogy az idill nem teremthető meg a valóságban, de a szellem segítségével átélhető. Csepeli György Hankiss nyomán hangsúlyozza, hogy törekedni kell az értékek segítségével menedéket, hajlékot találni a transzcendentális hajléktalanságban.

Az egyetemes értékek felé vezetnek a szépművészetek, a zene, a film, az irodalom. Mérei Ferenc szerint a bennük megjelenített ember alkotója és befogadója között áramló „konnotatív búvópatak” forrásai és talán közlekedő-édényei az értékek. A „transzcendentális hajléktalanságban” Hankiss Elemér

a művészetek által teremtett katarzisan látja az értékek ébresztését.

A planetáris idiotizmussal, a kollektív és egyéni önzéssel, mohósággal, kapzsisággal, bujasággal szembe kell állítani a korábban már felsorolt egyetemes emberi együttműködési értékeket a jóindulattól a szeretetig. De hogy álljunk hozzá? Szókratész arra kérte tanítványait: a kiindulás a nem tudás legyen. „Amit nem tudok, arról nem is hiszem, hogy tudom”. A fölbolydult, értékhiányos világban az ember számára biztonságosan megmarad a kreativitás, a kérdéses, a képzelet, az önmegvalósítás, a hit, hogy az „emberi élet kaland”, aminek van és lesz értelme. Csepeli György nem hangsúlyozza, de mintha utalna rá, hogy a vallás és a művészet azok az örök emberi társadalmi tudatformák, amelyek nélkül a világ nem belakható. S hogy mindezt hogy? Egy paradoxon lehet a válasz: Mindent meg kell változtatni ahhoz, hogy semmi se változzon (Tomasi di Lampedusa *A párdúc* című regényéből származó mondás). Sartre is hangoztatja: az ember végső soron felelős azért, ami, amivé tették. Más kérdés, hogy ezek a szavak csak kevesekhez jutnak el.

Balázs Géza

■ **JEGYZETEK**

1. *Határhelyzet. Régheny Tamás interjúja Tánczos Vilmossal. Ökotáj 2007. 37–38.*
2. Hamvas Béla: *Scientia Sacra*. Medio Kiadó, Szentendre, 1995. II. 171–172.
3. Uo. 148.

